

Жоғары мектепте Қасым Аманжолов шығармашылығын оқытудың ғылыми- әдістемелік мәселелері

ЖАРЫЛҒАПОВ Жансая Жанғазыұлы, филол.ғ.д., профессор, zharylgapov_zhan@mail.ru,
«Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КеАҚ, Қазақстан, Қарағанды, Университет
көшесі, 28.

Аңдатпа. Зерттеу жұмысының мақсаты – жоғары мектепте қазақ әдебиетінің классигі Қасым Аманжолов шығармашылығын зерттеу мен оқытудың маңызы мен қасымтану ілімінің басты мәселелерін ашып көрсету. Қазақстанның Тәуелсіздік алуымен бірге ұлттық құндылықтарға, оның ішінде әдеби мұраларға, оны игеру мен оқытуда жаңаша көзқарастар қалыптастыру – педагогика мен әдебиеттану ғылымының бірлесе шешетін маңызды мәселелерінің бірі. Жаһандану процесінің шапшаң жүруі өз талаптарын қойып отыр. Ұлттық біргейлікті сақтап қалуда әдебиеттегі жеке тұлғалар шығармашылығының ролі талданады. Автор бұл орайда қасымтану курсының қажеттілігін дәлелдеп, негізгі мақсаттарын айқындайды.

Кілт сөздер: Қасым Аманжолов, қасымтану, қазақ әдебиеті, өлкетану, әдебиеттану, ұлттық әдебиет, цензура және әдебиет.

Кіріспе. Біз жоғары оқу орындарында ұлттық әдебиетіміздің тарихын оқыту барысында жалпы әдеби үрдіске баға берумен қатар, көркем ойлау тарихында айрықша орынға иеленетін жеке тұлғалардың шығармашылығына арнайы тоқталу аса маңызды. Мәселен, қазақ әдебиетінің алып тұлғасы Абай шығармашылығын, абайтану курстарын гуманитарлық мамандықтармен қатар, жаратылыстану бағытындағы оқу бағдарламасына енгізу туралы ұсыныстар кейінгі кезеңде көп айтыла

бастады. Өйткені әр елдің саяси, экономикалық өрістеу екпіні мәдени-рухани дамумен тығыз байланыстырылып отыру керектігі ақпараттық-технологиялық дәуірде айқын сезіліп отыр. Сандық технология мен жасанды интеллект бағытындағы ғылыми жаңалықтар, өндірісті толық электронды жүйеге көшіру турасындағы жаппай ұмтылыстар біршама рухани мәселелерді туындатып отырғаны да шындық. Бұл аса шапшаң жүріп жатқан жаһандану үдерісі кезеңінде айқынырақ сезіліп

келе жатыр. Әлемдік инеграциялар қарқыны ұлттық құндылықтар, ұлттық бірегейлік мәселелерін де күн тәртібіне шығарып отыр. Ұлттық мәйекті сақтап қалу, сан ғасырлық рухани мәдениеттен кейінгі ұрпақтың адасып қалмауында әдебиетіміздің классиктер мұрасын оқыту, оларды адамзаттың бүгінгі танымымен ұштастыру аса жауапты да қажетті іс. Қазақстанның әр өңірі өлкетанушылық мақсатпен сол топырақтан шыққан ұлт қайраткерлері мен әдебиеттің көрнекті тұлғаларына арнап арнайы зертханалар ашуды қолға алып жатыр. Осы тұрғыдан келгенде Орталық Қазақстан өңірінің жоғарғы оқу орындарында Қасым Аманжолов мұрасын оқыту арқылы білім алушыларға отансүйгіштік, эстетикалық тәрбие беруде айтарлықтай серпін берер едік. Ойткені Қасым шығармашылығындағы негізгі лейтмотив – Отанды сүю.

Зерттеудің әдістері. Ұлттық поэзияға Абай, Мағжаннан кейін төңкеріс жасаған, ақындық өнердің ендігі жаңа межесін белгілеген, Махамбеттің өршіл романтикасын жазба әдебиетіне мықтап орнықтырған алапат ақынның мұрасы өзінің лайықты ғылыми бағасын алып болды ма? Қазіргі қасымтану ілімінің халі нешік? Міне осы сауалдың жауабын іздеу барысында тарихи-салыстырмалы әдістерді қолдана отырып жаңа концепциялар жасау қажет. Мәтіндерді оқыту мен зерттеу барысында герменевтикалық әдістің де қажеттілігі айқын. Бұл орайда академик С. Қирабаевтың «Әдебиетте көркем шығарманы «қайта оқу» деген ұғым бар. Заман өтіп, уақыт ауысқан сайын бұрынғы оқылған кітаптар қайта оқылады, жаңаша ұғылады. Әр шығарма оқыған сайын жаңарып естіледі, оның өзгеше мән-мағынасы ашылады. Қазақтың ұлы ақындарының бірі – Қасым Аманжолов шығармаларын дәл бүгінгі егемен ел мүддесі тұрғысынан қайта оқысаң, оның сол тәуелсіздікті аңсап өткен арманын, заманынан оза шапқан қиялының биіктігі мен көрегендігін айқын көресің. Ақынның әр сөзі тәуелсіздіктің жырындай естіледі» деген бағасы бүгінгі күннің сөзі [1].

Ғылыми нәтижелер. Қасым Аманжоловтың атоллап поэзияға келген кезеңі тарихи-саяси аламағайыптардың кезеңі еді. Алашшыл идеяның толық бұғатталған, ұлттық бірегейлікті бетке ұстаған тұлғалардың тұғырнамасы толықтай мансұқталып, өнердің барлық салаларында таптық принциптің тағына отырған уақыт-тұғын. Алайда тұрпайы танымның жаппай идеологияға айналған түнегінен саңылау ашқан Қасым құбылысының сыры – халықтық поэзия мен ақын-жыраулар мұрасындағы өршіл рухтан, Абай өрісінен, Алаш арыстарындағы асқақ идеядан қол үзбеуінде. Оның жаңашылдық құпиясын ең әуелі ақынның көркем ойлау жүйесіндегі дәстүр сілемдерін анықтап алып қана ашуға болады. Бұл орайда ақынның өзіндік дүнетанымының қалыптасып, ақындық сапарының бастауындағы Семей кезеңі айрықша екені құман туғызбайды.

Қасымтану ілімінің негізі қалай қаланып еді? Ол үшін біз, сөз жоқ ақынның өз дәуіріндегі әдеби сыннан бастаймыз. Қасым шығармашылығына сыни тұрғыдан баға берген алғашқы мақала – 1939 жылы «Әдебиет және искусство» журналының №6 санындағы Кәріжан Дәукенов деген автордың Қ. Аманжоловтың «Өмір сыры» жинағы орай жазылған «Бір жинақ туралы» аталатын рецензиясы. Қасымтанудың негізі боларлық осы ізашар мақалада сол кезеңнің әдеби-теориялық қарым-қабілетіне сәйкес біршама байламдар жасалады. Сыншы ақын өлеңдерінің тақырыптық-идеялық тұрғыдағы жан-жақтылығына, түр мен мазмұнның, ұйқас пен ырғақтың жаңашылдық сипатына ерекше тоқталған. «Хан Тәңірі», «Горький» атты өлеңдеріндегі В. Маяковский әсеріндегі футуризмді, «Толғау», «Тұрмыс толғауы», «Ұлы Октябрь» және т.б. өлеңдеріндегі халықтық толғау-термелік дәстүрді шығармашылық шыңдалу жолындағы ізденістері деп табады. «Сыншы дұрыс атап өткеніндей, осы жинақтағы «Ақын ескерткіші», «Руставели Шотаға» атты жырлары ұлттық лирикада шын мәнінде соны жаңалық еді. Себебі, әр тармағы 15–16 буыннан тұратын және «аа», «бб» түріндегі егіз ұйқасқа құрылған өлең түрі Қасым ақынға дейін бола қойған жоқ. Бұл өлең түрі кейін Т. Айбергеновтің, М. Шахановтың шығармашылықтарында жалғасын тапқаны мәлім. «Бурабай толқындары», «Көкшетау», «Сұлтанмахмұт туралы баллада», «Жаңбырлы кеште, көшеде» сияқты тамаша туындылары мен «Қытай қызы», «Бикеш» поэмалары туралы пікірлері арқылы сыншы ұлт әдебиетіне кең тынысты дарын келгенін бағамдайды. Әрине, рецензия болған соң сын айтылуы да заңды. Бірақ оларда тапшылық көзқарастан туындап жатқан саяси мән іздеу сипаты жоқ. Мейлі, әдеби-теориялық тұрғыдағы талдаулары қазіргі кездегі талап деңгейінен көп төмен жатса да, алғашқы айтылған бағаның мәні қашан да зор екені белгілі. Қалай десек те, барша жазушылар ұжымының кіндік басылымы саналатын «Әдебиет және искусство» журналындағы осы екі-ақ беттік мақаланың Қасым ақынды қанаттандырғаны анық»,–деген профессор Ж. Смағұлов байламына келісеміз [2,148].

1937-38 жылдардағы «халық жауларын» әшкерелеудің отты толқынынан ұлт руханияты алапат өрттен кейінгі орманды елестетер еді. Көркем ой дамуының бет-бағдарын айқындамаққа деген ұмтылыс әдебиетті дәуірлеу ісіндегі айтыстарға, әдебиеттің кеңестік тарихын жасауға ұласып кетті. Осы кезеңдері өндірте жазған және ұлттық рухтан суғарылған далалық пафосты асқақ романтизм қанатына мінгізіп жырлайтын Қасым шығармашылығы назардан тыс қалуы мүмкін емес еді. Қ. Аманжоловтың «Ақын өлімі туралы аңыз» (1943) поэмасы рухани өмірді дүр сілкіндірген оқиға болды. Мағжандардың «Батыр Баяндарынан» қол үзіп қалған елге бұл дастан қапастағы бір жұтым таза аудай, еркін рухтың эликсиріндей әсер етті. Бұл шығармаға F. Мүсіре-

пов «Майданнан соққан жаңа леп» мақаласында лайықты баға берді. Ақын шығармаларына арналған сөздер соғыс жылдарындағы әдеби даму үдерісімен тығыз байланыста болды. Өзі де «Лениншіл жаста» жүргенде рецензиялық сипаттағы бірнеше сын мақалалар жазып, сын саласындағы эстетикалық ой-пікірдің өрістеуіне үлесін қосты. Алайда репрессияның тағы бір толқынына дем берген Қазақстан КП(б) Орталық Комитетінің «Қазақ ССР Ғылым академиясы Тіл және әдебиет институтының жұмысындағы өрескел саяси қателіктер туралы» (1947, 21.01), «ВКП(б) Орталық Комитетінің «Драма театрларының репертуары туралы және оны жақсарту жөніндегі шаралар туралы» қаулысын орындау барысы туралы» (1947, 29.04) атты қаулылардың зардаптары Қасымды да айналып өткен жоқ. Бұл қаулылар республикада 1937-жылғы зобалаңнан кейін сәл саябырлады деген саяси ахуалға ұлтшылдық сипат беріп, «баяғы» күрес қайта жанданды. С. Мұқановтың, Ғ. Мүсіреповтің, Қ. Аманжоловтың, Қ. Әбдіқадыровтың, А. Тоқмағамбетовтің, Ә. Тәжібаевтың, Ш. Сыздықовтың, Ә. Әбішевтің және басқаларының жекелеген шығармалары идеялық жағынан зиянды, ұлтшыл және саяси тұрғыда қате шығармалар ретінде айыпталды. М. Әуезовтің, Қ. Жұмалиевтің, Е. Ысмайыловтың, Ә. Қоңыратбаевтың, Т. Нұртазиннің, Ә. Мәметованың еңбектері өткір сынға алынып, оларға феодалдық-рулық құрылысты марапаттайды, өткен кезең ақындарының творчествосына таптық емес көзқараста болды деген айып тағылды. Әдебиет пен өнер мәселелері бойынша 30–40-жылдар кезеңі мен 50-жылдар басында қабылданған қаулыларды зерттеу жөніндегі Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті комиссиясының қорытындысы 1989 жылы «9 желтоқсанда «Социалистік Қазақстан» жарияланып, ол айыптаулардың негізсіз екені дәлелденді.

П. Кузнецовтің «Идеясыздық және жайбарақаттық жағдайында», С. Бәйішевтің «Идеясыздық пен сауатсыздықтың жинағы» атты мақалалары «ұлтшылдық» мәселесінің «күн тәртібінен» түспеуіне себепші болды. 1948 жыл Қ. Аманжоловтың «Дауыл» (1948) жинағы жарық көрді де, кітап осы бір науқанның өтінде қалды.

Қасым ақынның ұлттық әдебиеттен алатын биік орнын айқындап кеңестік кезеңде де, Тәуелсіздік жылдары да сериалы мақалалар жазған академик С. Қирабаев: «Студент кезімде, 1948 жылы шыққан «Дауыл» деген жинағы менің өмір бойы үстел үстінде жататын кітабым. Сол жинақты мен түгелге жуық жатқа білуші едім. Соған қарамастан, уақыт, саясат ықпалымен мен ақын туралы бірер мақала («Әдебиет және искусство», 1951. №10) жарияладым. Маған мақала жазу жөнінде тапсырыс берген органдар Жазушылар одағының жабық партия жиналысында Қасымның ісі қаралатынын айтып, менен баяндама жасауды өтінді. Мен мақала бастырғанмен, ақынмен бетпе-бет келуге тайсақтап, әрі оны бірыңғай жамандаудың (әсіресе, тағдыры қыл үстінде тұрған-

да) қисынсыздығын айтып қашқақтап едім, олар көнбеді. Сонан соң мақаланы жұмсартып, Қасым шығармашылығының халықтық жағын, әдебиеттік, көркемдік мәні жайлы айта отырып, «кейбір қателіктер де байқалады» деп жұқалап баяндама жасадым. Мұны күтпеген Қасым риза болып кетті. Кейін жиналыс жайын әңгімелегенде, оны Есмағамбет Ысмайыловқа да айтыпты. «Осыны бастан-аяқ сойып шығасың деп тапсырған баяндамашы жас сыншы Қирабаев олардың күткеніндей сойып шыққан жоқ. Менің поэзиям туралы жалпы дұрыстықты айтты. Партия ұйымының ол кездегі секретары Мұстафин Ғабиден де туралықтан асып кете алған жоқ», – депті (Қ. Аманжолов. Шығармалары. 4-том. 1980, 220-бет)», – дейді [1].

1949 жылы Қазақстан Жазушылар одағының ІҮ пленумында С. Мұқанов 1947-1948 жылдардағы қазақ әдебиетінің даму барысына жайындағы баяндамасында Қ. Аманжоловтың басына үйірілген қара бұлтты сейілтуге тырысқанын да айта кетуіміз керек. Ол үшін Сәбең Қ. Аманжоловты пролетар әдебиетінің флагманы саналатын Маяковскийге жанастыруға, олардың арасындағы стильдік жақындықтың тамыры – идеологиялық танымда екенін көрсетуге тырысады.

Осы қым-қуыт кезеңнің әдеби сынындағы қайшылықтырды зерттеген ғалым С. Такиров: «Егер де қырқыншы жылдардағы қаулы-қарарларды ұлт әдебиетін, оның тарихын құрдымға кетірудегі «ұлтшылдықты» әшкерелеудегі алғашқы саты десек, 1950 жылдардың басы сол қаулы-қарарларда көрсетілген қателіктер және кемшіліктермен күресу нақты жүзеге асуымен ерекшеленеді», – дейді [3,95]. Расында ұлтшылдықпен аяусыз күрес Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс турасындағы ізденістерді тұншықтыра отырып, көтерілістің тарихи маңыз иеленіп кетуінің алдын алудан келіп туды. 1951 жылы өткен ҮІІІ пленумда ҚК(б)П Орталық Комитетінің хатшысы Ж. Шаяхметов жасаған баяндамасында Кенесарыға байланысты әр жанрда жазылған шығармалар қатты сынға алынып, ұлтшылдық деп танылды. Басқа да тұлғаларды айтпағанның өзінде Ж. Шаяхметовтің Қасымға шүйліккен сөздерін алып қарасақ та жеткілікті. Қасымның «Қазақстан», «Сарыарқа», «Ертіс» өлеңдері өзіне бәле боп жабысты.

Ал Қ. Аманжолов болса, желдің қайдан соғып тұрғанын анық бажайлайды: «Сыншыларда да кінә жоқ, оларда жазық та жоқ. Сынның арнаулы тапсырмамен жазылатындығы да бар. Кейбір өресі тар білімсіз басшылар кешкі, таңғы, күндізгі желдің бетіне қарай тапсырма бере салады. Бізде әлі сынның өрісі тар. Келелі сын болуы үшін үлкен әдебиет жасалуы керек» деген сөзі ақынның биік өресінің көрсеткіші. Ұлтшылдықпен күрес ұранын желеу еткен әдеби сынның деңгейі мүлде түсіп кетті. Осы кезеңнің әдеби сынын арнайы зерттеген Ж. Смағұловтың «XX ғасырдағы қазақ әдебиеттану ғылымы» (2012), С. Такиров «Әдеби сын белестері» (2011) еңбектерінде бұл жай ар-

найы тарқатылып айтылады. «Осы кезге дейінгі қол жеткізе алған ұлттық әдеби сынның туып, енді қалыптасу дәуіріне қадам басқандағы жауынгерлік жетекші позициясынан кері шегініп, «тұрпайы социологизм» теориясы ықпалындағы батпаққа қайта бата бастағаны» айдан анық-тын [3,102]. «Правда» газетінде 1951 жылы 2 шілдеде шыққан «Против идеологических извращений в литературе» атты мақала ашық күнде ойнаған найзағайдай болып, Қазақстан сияқты ұлт аймақтарында алапат дауылға ұласты. «Халқым, елім» деген ақындардың бәрі жаппай айыпқа ілінді. Әсіресе Ә. Тәжібаев, Қ. Аманжолов, Қ. Бекхожиндердің отансүйгіштік рухта жазылған өлеңдерін кеңестік жүйенің кембағал танымы қабылдамады.

Қасымның

«... Кең далалы, кең пейілді қазақпыз,

Құл емеспіз: еркін жанбыз, азатпыз.

Қас тағдырдың қиқаңына көнбейміз.

Ел намысын кескілеспей бермейміз»

немесе

«... «Қазақ» деген атымды,

Өшіре алмас ешбір жау.

Төбесіне, тиіссе,

Төңкерілер Алатау!» сарынындағы ұлттық рухты өлеңдерді сол кезде басын ашық түрде бәйгеге тіккендер ғана жазатын. Бұл сол кезеңнің үстем идеологиясына мүлдем кереғар, ұлтшылдық кінәсін тағуға «ең жарқын мысалдар» еді.

Өз заманының мінберінен сөйлеуге мәжбүр болған А. Нұрқатов «Әдебиет және искусство» журналының 1951 жылғы 6-санында «Қазақ совет әдебиетінде большевиктік сын кеңінен өрістелсін» деген мақаласында: «Қазақстан» деген өлеңінде халқымыздың жаңарған өмірін, жарқын бейнесін суреттеудің орнына ескілікті дәріптейді. Өз творчествосында да буржуазиялық солшылдықпен символизмге ұрынып жүрген Ә. Тәжібаев, Қ. Аманжоловтың ұлтшылдық сарындағы өлеңдеріне бас иді», – деген пікірлерімен жағдайды ушықтыра түсті. Кейін А. Нұрқатов «Социалистік Қазақстан» газетінің 1956 жылғы 4 қаңтарында жарияланған «Ақын мұрасы» деген мақаласында кезінде айтылған пікірлерінің сыңаржақ болғанын меңзейді.

Академик Серік Қирабаев өзінің естелігінде былай дейді: «Қасым мұрасын игеруге байланысты мәселелердің бірі – оның шығармаларына текстологиялық сараптау жасап қайта бастыру деп білеміз. Мен сол бұрмалаушылықтардың қалай орын алғанын көрген, куә болған адамдардың бірімін. Жұртшылық назарын соған аударуды қажет көрем. Мәселе былай еді. 50-жылдардың бас кезінде Қазақстанда «Ұлтшылдыққа қарсы күрес» деген желеумен үлкен науқан өткені белгілі...

М. Әуезовтің, Қ. Сәтбаевтың, Ә. Марғұланнның, А. Жұбановтың Қазақстаннан қуылатыны да, Е. Бекмахановтың, Қ. Жұмалиевтің, Е. Ысмайыловтың, Қ. Мұхамедхановтың, Б. Сүлейменовтың 25 жылдан арқалап Сібірге айдалатыны да осы кез.

Қазақстан жазушылары шығармалары да осы тұрғыда қатты тексеріске түсті. «Халқым», «елім» деген ақындардың бәрі жаппай айыпқа ілікті. Осылардың қатарында Ә. Тәжібаев, Қ. Аманжолов, Қ. Бекхожин қатты «сынға» ұшырағаны есімде. Қ. Аманжолов бұл кезде науқас еді. Ол туралы жазылған жала мақалалар ақын жүрегінің жарасын ұлғайта түсті. Партиялығын қарайтын жиналысқа да ол ауру күйінде келіп қатысты. Осындай жағдайда басылған ақын кітаптарына одақ, редактор тарапынан «ревизия» жүргізілді. Кей жерлері қысқартылды. Жекелеген ұнамайтын сөздер ауыстырылып, қырағы редактордың өзгерісіне ұшырады. 1953 жылы Қасымның «Таңдамалы шығармалары» осылай шықты. 1955-1957 жылдары басылған ақынның үш томдық шығармалары да осылай дайындалды. Үш томдықтың алғашқы томын дайындауға қатысқаны болмаса, ақын оның толық басылғанын көре алмады. Қасым шығармаларының қазір елге ұсынылып жүрген тексті осылай қалыптасты. Содан бергі жинақтардың бәрі үш томдыққа сүйеніп жасалды. Осы үлгімен төрт томдық та шықты. Оны құрастырған Ғафу Қайырбеков өзі білетін біраз өлеңдерді қалпына келтіргенмен, көптеген қиянаттар сол қалпында қалып қойды» [1]. Бұл ақынның текстологиялық мәселелері әлі мұқият зерттеуін күтіп тұр деген сөз.

Сақыпжамал апай естелігінде «1954 жылдың аяқ шенінде, Мәскеуде КСРО Жазушылар одағының съезі өтіп жатқанда, Тахауи Ахтанов, Қуандық Шаңғытбаев, Тәкен Әлімқұлов, Шәкен Айманов, Сырбай Мәуленов, тағы басқа біраз кісілер қол қойған телеграмма келді. Ол телеграммада съезде поэзия туралы баяндама жасаған Самед Вургунның Қасым поэзиясын жоғары бағалағаны хабарланған еді. Бұған Қасым кәдімгідей қуанып қалды», – дейді. Бұл да болса ауру меңдеп, рухы жүдеген ақынның өмірінің соңында естіген сирек сөздерінің бірі еді.

Ақынның көзі тірісінде Ә. Тәжібаевтің «Дауылды жыр» (1948) орыс жазушысы Л. Соболевтің «Солнечный день» (1949), орыс ақыны Н. Тихоновтың «Голос новой жизни» (1949) мақалалары, Т. Әлімқұловтың 1955 жылғы үш томдық жинаққа жазған көлемді кіріспесі ақын шығармашылығына шынайы баға берген, әдебиет тарихынан Қасымның алар орның айқындап көрсеткен еңбектер. Қ. Аманжоловтың әр жылдардағы мерейтойына байланысты еліміздегі газет-журналдардың қай-қайсы да естеліктер, танымдық мақалалар жариялап жатты.

1940-50 жылдары жазылған бірқатар еңбектердің ішінде айрықша атап өтерлігі – Есмағамбет Ысмайыловтың «Ақын мен өлең» («Әдебиет және искусство» журналы. 1957 ж. № 3), «Қасымның ақындық өмірінен» (Аманжолов Қ. Үш томдық толық жинақ. 3-том. 1957 ж.) мақалалары. Кейінде 1960 жылы шыққан «Сын мен шығарма» кітабы ақынның суреткерлік болмысын эстетика заңдылықтарына сай қарастырудың жарқын үлгісі болды. Зерттеуші Қасымның шығармашылық

өмірбаянын өмірінің негізгі белестерімен шендестіре отырып, суреткерлік тұлғасын жасап шықты. Қ. Аманжоловтың ақын, азамат ретінде қалыптасу кезеңдерінен бастап, заманның ноктасына басы сыймаған өзгеше көркемдік құбылыс екенін дәйектейді. Семей кезеңіндегі жырларының жоғалып кеткеніне опына отырса да, алғашқы ізденіс бағдарының қай тарапта өрістегенін пайымдап, «Соғыс жылдарындағы лирикасы», «Творчестволық өрлеу жылдары», «Ақын өмірінің соңғы мезгілдері» атты бөлімдерде ақынның шығармашылық шеберханасының негізгі ұстындарын айқындап берді.

Қасымтанудағы үлкен белес – ақын шығармашылығының 1967 жылы шыққан «Қазақ әдебиеті тарихының» үшінші томының екінші кітабына енуі. Осында ақынның шығармашылық портретін қалыптаған Ә. Тәжібаев Қасым поэзиясын монографиялық тұрғыдан егжей-тегжейлі қарастыруға мүмкіндігі болмаса да, суреткердің көркемдік өрісін, тақырып ауқымын, образдар галлерейсын, жанрлық ізденістерін жан-жақты байыптауға ден қойды. Ақын өлеңдерін бірнеше салаға жіктеп қарастырған Ә. Тәжібаев кейбір туындылардың кем-кетіктерін де көрсетіп отырған. Мәселен, «Жамбыл тойына», «Құпия қыз», «Қытай қызы» поэмаларының идеялық-көркемдік құнары «Ақын өлімі туралы аңыз», «Боран» поэмаларына қарағанда әлдеқайда төмен екенін тілге тиек етеді. Бұл еңбек ақынның шығармашылық ғұмырнамасын жасаудағы маңызды қадам, қасымтанудың қалыптасуына қосылған айрықша үлес болып қалады.

Әдебиеттанушы-ғалымдар Ә. Нарымбетовтың «Қасымның табиғат лирикасы» («Қазақ әдебиетінің мәселелері. 2-кітап» 1960), Базарбаев М. «Отты жылдар ақыны» («Социалистік Қазақстан», 1965. 14-қаңтар) мақалаларында, осы екі зерттеушінің бірігіп жазған «Қаһарлы күндер әдебиеті» кітабында (1968), Ә. Тәжібаевтің «Жыл толды үлкен жүрек тоқтағалы» («Өмір және поэзия» (1960), Р. Бердібаевтың «Ақын мұраты» («Гүлстанның бұлбұлдары» (1970) мақалаларында Қ. Аманжоловтың поэзиясы негізінен сұрапыл соғыс жылдарындағы әдеби үдеріспен байланыстырыла зерттелді. Ә. Нарымбетов «Дәуір және поэзия» монографиясында ақынның эпикалық поэзиядағы туындылары қарастырылып, қазақ әдебиетіндегі поэма жанрының өрістеуіне қосқан үлесі салмақталды. Бұдан бөлек ақын мұрасын әр қырынан алып талдаған М. Дүйсенов, Ә. Нілібаев, С. Сейітов т.б. сынды әдебиет зерттеушілерінің мақалалары да қасымтанудың іргесін қалаудағы елеусіз қалмайтын еңбектер.

Қ. Аманжолов мұрасын зерттеп-зерделеудегі айтулы оқиға Т. Әбдірахманованың «Қасым Аманжоловтың поэтикасы» (1976) монографиясы. Диссертациялық жұмыстың негізінде жарыққа шыққан бұл еңбек қасымтану ілімінде айрықша орын алады. Зерттеудің басты құндылығы – Қасымның ақындық табиғатын таза эстетика-

лық мұраттар тұрғысынан қарастыра отырып, әдеби-теориялық талдаулар жасауы. Ақынның поэтикалық стилін, өсіп-жетілген дәстүр аясын, поэзияда салған тың сорабын, көркемдеу құралдарын қолданудағы шеберлігін ғылыми негіздеп көрсетудегі тұжырымдары Қасым Аманжолов шығармашылығы қызықтырған екі буынға бірталай азық болды. Дауылпаз ақын поэтикасын ұлттық және бүкіладамзаттық көркем ой даму заңдылықтарымен қабыстыра талдай отырып, өлең сөздердің образдылығы мен шығармашылық психологиясынан суыртпақтап алып көрсеткен зерттеушінің Қасымның хас стилі хақындағы бірталай тұжырымдары өз бағасын жойған жоқ.

Кеңес дәуірінде, әсіресе 1950-70 жылдары жазылған үлкенді-кішілі зерттеу еңбектер, сын мақалалар сол дәуірдің әдіснамасынан шығандап кете алмағаны белгілі. «Жылымықтың» жылы лебі ескенмен, маркстік-лениндік ілімнің әлі де өз тұғырынан ажырамауы ақын мұрасын еркін көзқарастар тұрғысынан безбендеуге мұрша бермегені түсінікті. Сондықтан да бұл тарапта ізденіс жасағандардың бәрі ақын шығармашылығын міндетті түрде дәуір идеологиясына бағындырып, кезеңдік тақырыпты жырлаған туындыларға басымдық беруге мәжбүр болды.

Тәуелсіздік тұсында К. Аманжоловтың әдеби мұрасын тың әдіснамалар тұрғысынан қарастыруға деген ізденістер байқалмайды емес. Б. Ыбырайымовтың «Қасым Аманжолов» оқу құралы [4] жоғарғы оқу орындарында классиктің мұрасын жаңаша оқытудың біршама жолдарын ұсынды. Қ. Қалиеваның «Қазақ поэзиясындағы Қ. Аманжолов дәстүрі» (2010), А. Мұхтаровтың «Қасым Аманжолов романтизмінің поэтикасы» (2016) атты ғылым кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияларының негізінде шыққан монографиялары бар. Аталмыш еңбектер ақын шығармашылығының жеке аспектілеріне арналды.

Қорытынды. Біздің ойымызша, қазіргі қасымтанудың алдында мынадай міндеттер тұр:

1. Қасым шығармаларына текстологиялық сараптау жасау. Ақын шығармаларын кеңестік цензураның сұрыптауына түсіп, жұмаланып, түпнұсқасынан бұрмаланып басылғанын ескеруіміз қажет;

2. Қасым шығармашылығының Алаш идеясымен сабақтастығын тереңдей қарастыру;

3. Қасым шығармашылығын бүгінгі таңдағы әдеби-теориялық ірі категориялар арқылы таразылып, әлем әдебиетіндегі орнын бағамдау;

4. Қасым Аманжоловтың дәстүрін Тәуелсіздік жылдарындағы әдебиетпен сабақтастыра зерделеу;

5. Ақынның шығармашылық шеберханасын тың деректермен толықтыра отырып арнайы зерттеу.

Былтыр ғана академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде «Қасымтану» ғылыми-зерттеу орталығы ашылды. 2021 жылдың ма-

мыр айында «Қасымтанудың қазіргі мәселелері» тақырыбында өткізілген халықаралық дөңгелек столда қасымтанудың жаңа межелері айқындалса, Орталық ғалымдары құрастырған Қасым Аманжоловтың өмірі мен шығармашылығының библиографиялық көрсеткіші [5], «Қасым тағылымы» атты екі томдық жинақ суреткердің 110 жылдық мерейтойына арнайы шығарылды [6]. Кітапта классиктің өмірі мен өнерпаздық тұлғасы хақында әр жылдар бедерінде жазылған әдеби-сын

мақалалар, зерттеулер, эсселер, естеліктер топтастырылған. Сонымен қатар қазақ поэзиясының бірегей тұлғасы Қасым ақынның шығармашылық даралығын, көркемдік-эстетикалық концепциясын, стильдік ерекшеліктерін айқындай түсу мақсатында осы жинақ үшін арнайы жазылған зерттеу мақалалар енгізіліп отыр. Бұл ақынның азаматтық тұлғасы мен ақындық болмысына бүгінгі күн тұрғысынан көз жіберіп, тың байламдар жасау, жаңаша зерделеуге септігін тигізері анық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қирабаев С. Қыран қанатты ақын // Егемен Қазақстан. – 2001. – 13 шілде.
2. Смағұлов Ж. Қасым Аманжолов поэзиясы және әдеби-көркем сын // Қарағанды университетінің Хабаршысы. Филология сериясы, 2014. № 1 (35). – Б. 148-156.
3. Такиров С.У. Әдеби сын белестері. Монография. – Қарағанды: Принт шоп, 2011. – 194 б.
4. Ыбырайымов Б. Қасым Аманжолов: Оқу құралы. – Павлодар: ПМТИ, 2007. – 44 б.
5. Қасым Аманжолов. Библиографиялық көрсеткіш. – Қарағанды: ҚарУ баспасы, 2021. – 227 б.
6. Қасым Аманжолов тағылымы: зерттеулер, әдеби-сын мақалалар мен естеліктер. 2 томдық. Т. 1. – Нұр-Сұлтан: «Big Dream» баспасы, 2021. – 321 б., Қасым Аманжолов тағылымы: зерттеулер, әдеби-сын мақалалар мен естеліктер. 2 томдық. Т. 2. – Қарағанды: «LITERA» баспасы, 2021. – 272 б.

Научно-методические проблемы преподавания творчества Касыма Аманжолова в высшей школе

ЖАРЫЛГАПОВ Жансая Жангазиевич, д.филол.н., профессор, zharylgapov_zhan@mail.ru,

НАО «Карагандинский университет имени Е.А. Букетова», Казахстан, Караганда, ул. Университетская, 28.

Аннотация. Цель исследовательской работы – раскрыть основные проблемы касымоведения и значение изучения и преподавания в высшей школе творчества классика казахской литературы Касыма Аманжолова. С обретением Казахстаном независимости формирование новых подходов к национальным ценностям, в том числе к литературному наследию, его освоению и преподаванию – одна из важнейших проблем, совместно решаемых педагогикой и литературоведением. Стремительной процесс глобализации предъявляет свои требования. Анализируется роль творчества отдельных личностей в литературе по сохранению национальной идентичности. Автор обосновывает необходимость и определяет основные цели курса касымоведения.

Ключевые слова: Касым Аманжолов, касымоведение, казахская литература, краеведение, литературоведение, национальная литература, цензура и литература.

Scientific and Methodological Problems of Teaching Kasym Amanzholov's Creativity in Higher School

ZHARYLGAPOV Zhansaya, Dr. of Philol. Sci., Professor, zharylgapov_zhan@mail.ru,

NCJSC «Karaganda Buketov University», Kazakhstan, Karaganda, University Street, 28.

Abstract. The purpose of the research work is to reveal the main problems of Kassym studies and the importance of studying and teaching at the higher school of creativity of the classic of Kazakh literature Kasym Amanzholov. With the independence of Kazakhstan, the formation of new approaches to national values, including literary heritage, its development and teaching is one of the most important problems jointly solved by pedagogy and literary studies. The rapid process of globalization imposes its own requirements. The role of creativity of individuals in the literature on the preservation of national identity is analyzed. The author substantiates the necessity and defines the main objectives of the course of cash studies.

Keywords: Kasym Amanzholov, Kasim studies, Kazakh literature, local history, literary studies, national literature, censorship and literature.

REFERENCES

1. Qirabaev S. Qyran qanatty aqyn // Egemen Qazaqstan. – 2001. – 13 shilde.
2. Smagulov J. Qasym Amanjолоv poeziyası jane adebi-korkem syn // Qaragandy universitetinin Habarshysy. Filologiya seriasy, 2014. No. 1 (35). – pp. 148-156.
3. Takirov S.U. Adebi syn belesteri. Monografia. – Qaragandy: Print shop, 2011. – 194 p.
4. Ybyraiyimov B. Qasym Amanjолоv: Oqu quraly. – Pavlodar: PMTI, 2007. – 44 p.
5. Qasym Amanjолоv. Bibliografialyq korsetkish. – Qaragandy: QarU baspasy, 2021. – 227 p.
6. Qasym Amanjолоv tagylymy: zertteuler, adebi-syn maqalalar men estelikter. 2 tomdyq. T. 1. – Nur-Sultan: «Big Dream» baspasy, 2021. – 321 p., Qasym Amanjолоv tagylymy: zertteuler, adebi-syn maqalalar men estelikter. 2 tomdyq. T. 2. – Qaragandy: «LITERA» baspasy, 2021. – 272 p.